

SZABÓ A. FERENC
Bibó István
a Nemzeti Parasztpártban
és a Petőfi Pártban*

Bibó István csak a címben jelzett két pártnak volt cselekvő tagja. Eszméi is szorosan kötődtek ahhoz a múlt század harmincas éveiben kibontakozott szellemi-politikai mozgalomhoz, amelyet népi mozgalomnak nevezünk. Mondhatjuk, ugyanarról a pártról van szó, mert csak egy erőszakkal terhes történelmi időszak választotta szét őket, de az bizonyos, hogy nemcsak gyökérzetük, hanem politikai szereplőik is ugyanazok a személyek voltak. Borbándi Gyula egyenesen a politikai népiség ideológusát látja Bibóban: „Már előadásom címe is érzékeltetni enged, hogy a népi mozgalomhoz tartozónak tekintem, még ha szemléletének vannak is érintkezési pontjai más eszmerendszerekkel és politikai irányzatokkal... a bibói gondolkodás legfontosabb eleme a népinek nevezett felfogás és látásmód.”¹

A nyolcvanas évek óta keletkezett rendkívül gazdag Bibó-irodalomban háttérbe szorult ez a kérdés, már-már azt a látszatot keltve, hogy egy karakteres magyar nemzeti demokratának szocialista illetve liberális részről valamiféle kisajátítása megy végbe. A kilencvenes évek végén egy ideig jómagam is tevékenykedtem a *Bibó István szellemi műhely*ben. Nagy elismeréssel adóztam Dénes Iván Zoltán és Kovács Gábor akkori tevékenységének. Kovács Imre eszméinek tanulmányozásával foglalkoztam, s szerettem volna megírni és a körben vitára bocsátani a politikai gondolkodásban egymáshoz – véleményem szerint – legközelebb álló két népi politikus nézeteinek elemzését. Örömmel vettem részt a műhely 1998. évi velemi találkozásán, amelyet az akkor még főiskolai státuszú szombathelyi egyetem egyik lelkes tanára szervezett. Nagy élmény volt számomra, hogy személyesen is megismerkedhettem Kende Péterrel, Bibó eszméinek régi kutatójával,

valamint Litván Györggyel, akivel együtt raboskodott, és aki megrázó emlékezést írt arról, hogyan kínozták, hogyan alázták meg a pribékek rendszeresen, nyilvánvalóan felsőbb utasításra, az 56-os foglyok között elsősorban Bibó Istvánt.

A mindig csöndes, elegáns vitakör fehér lapjára azonban tinta fröccsent a velemi szálloda előadótermében, amikor sor került Széchenyi Ágnes előadására, aki a népi mozgalom Válasz című nevezetes folyóiratáról készített kismonográfiájának gondolatait foglalta össze.² Az előadás elsősorban azt kutatta, miben vétkeztek a fiatal népi írók, milyen vádakkal illették urbánus konkurensüket, pontosabban mit nem tettek, mit nem mondtak, amit az elemző szerint tenniük, mondaniuk kellett volna.³ Különösen Illyés Gyula, a népi irodalom központi alakja, Bibó István egyik legjobb barátja illetve eszmetársa kapott sok bírálatot. Úgy véltem, Bibó István nevéhez méltatlan volt ez a népi irodalomról szóló megkésett vádbeszéd, két okból is, hiszen azon kívül, hogy Bibó a népi mozgalom vezető ideológusa volt, maga volt a megtestesült polgári tapintat, figyelmesség, aki ilyen stílusú számonkérést elképzelhetetlennek tartott intellektuális körben. Másrészt éppen azokról volt szó, akik szellemi öntudatosodásában a legnagyobb hatást gyakorolták rá, majd későbbi, börtönből való kiszabadulása után sem szűnő meghurcoltatásai során a legfontosabb szerepet játszották abban, hogy alkotókedve a reá nehezedő súlyos tiltások közepette is megmaradhatott.

A szellemi műhely egyoldalú hozzáállását Bibó István életművéhez, az is bizonyította, hogy nem ellenbírálatokkal és vitával fogadták a Bibót egyben-másban bíráló, a tudományos életbe akkoriban éppen berobbanó Ungváry Krisztián vagy a pályája göröngyösségét tekintve Bibóéhoz némileg hasonló utat bejárt Németh G. Béla nívós tanulmányait,⁴ hanem olyan méltatlan támadásokként, amelyekkel nem is érdemes vitatkozni. A velemi konferencia után többet nem vettem részt a műhelybeszélgetéseken.

2001-ben megalakult a Bibó István Közéleti Társaság, amely születésének 90. évfordulóján, ugyanazon év szeptember 22-én a Kossuth Klubban

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémián, 2011. szeptember 29-én, a Bibó-centenáriumból rendezett tudományos konferencián elhangzott előadás bővített változata.

1 Borbándi Gyula: *A politikai népiség ideológusa*. Mozgó Világ, 2001. 12. sz. 19.

2 Széchenyi Ágnes: *„Sznobok és parasztok” – VÁLASZ 1934–1938 Elvek, frontok, nemzedékek*. Argumentum kiadó é. n. ISBN 963 446 041 0.

3 Irodalomtörténész kritikusa szerint a monográfia „... ideológiai-politi-

tikai indítékoktól, eszmei elfogultágtól agyonterhelt, s bizony elég 'heterogén' módszerrel és stílusban megírt munka...”. N. Pál József: *Rokon- és ellenszenv az időben. Széchenyi Ágnes „Sznobok és parasztok” – Válasz 1934–1938*. Kortárs, 1997. 12. sz. 114.

4 Ungváry Krisztián: *Bibó és a zsákutca. Avagy miért nem tudunk mit kezdeni Bibó szellemi örökségével?* Mozgó Világ, 2001.2. sz. 78–82. Németh G. Béla: *A „megátalkodott jóhiszeműség”*. *Vonások a Bibó képhez*. In: *Emlékek, eszmék, emberek*. Budapest, 1996. 67–74.

tartott konferenciáján megkísérelte Bibó nézeteinek tervszerű kisajátítását, s a szellemi alakból hamis politikai példaképet igyekezett faragni a maga számára. A rendezvény írásos anyagát a decemberi *Mozgó Világ* közölte⁵ Bibó kisajátítása a szocialista és liberális gondolkodók részéről egyébként azóta is folyik, gondoljunk a centenáriumi év eseményeire. Ungváry Krisztián fulmináns írásokban mutat rá sorozatosan ennek a tevékenységnek az abszurdítására.⁶

Bibó István tehát a Nemzeti Parasztpárt és a Petőfi Párt tagja volt, de szerepet játszott már 1938-ban a Márciusi Front megalakulásánál és programjának kialakításakor.⁷ Egész életében közel állt a népi írókhoz. A baloldali zsarnokság vette el egyetemi katedráját, munkalehetőségét, majd 1956 után évekre börtönbe zárta. A 2001. évi konferencián erről egyedül a Münchenből meghívott Borbándi Gyula beszélt.⁸ Kifejtette, hogy pártja nem tartott igényt Bibó István szónoki tehetségére, pedig már 1945-ben *A magyar demokrácia válsága című írással* bizonyította, milyen hasznosítható értékkel rendelkezik.⁹ Jelen volt a konferencián Kuncze Gábor (SZDSZ) és Kovács László (MSZP), akik nem győztek keseregni azon, hogy a kormánypártok nem képviseltették magukat. Így nem tudták azt a lehetőséget kihasználni, hogy a Fidesz vezetőinek fejére olvassák – Bibó interpretálásával – a magyar közélet és politika állítólag megdőbbséget okozó hiányosságait. Meglátásaik szerint „az állam ott ücsörög a lakásunkban, a magánéletünkben, időnként a hálószobánkban” (Kuncze Gábor)¹⁰ Kovács László egyenesen arról beszélt, hogy Bibó István életművét az egykori Bibó kollégisták naponta meggyalázzák.¹¹

Vitányi Iván kivételesen nem politikusként, hanem a tudomány nyelvén szólalt meg ezen a konferencián, s hosszan sorolta az ünnepektől „szocializmusának” jellegzetességeit: a közszolgálat, az önkormányzat, a közoktatás, a szövetkezés, a humanizmus, a racionalizmus és a morál egységét, s végső

szóron a Bibót jellemző realizmust.¹² Ha ez lenne mind a szocializmus, akkor nem lehetne semmi bajunk vele, ám ezek a pozitív elemek minden valamirevaló és életképes politika összetevői, szocializmustól függetlenül. Viszont kétségtelen, hogy Bibó István – a nemzet és a saját személyes megpróbáltatásai ellenére – dokumentálhatóan valóban több ízben szólt rokonszenvvel a szocializmus eszmerendszeréről. Szerintünk ennek több oka lehetett: 1. Taktikai megfontolás, miszerint a megszállt országban, az orosz szuronyok árnyékában nem lehet úgy szólni politikai kérdésekről, különösen kompromisszumos kibontakozási javaslatot fogalmazni a túlerőtől elszenvedett vereség után, hogy az ellenfél ideológiájának alapelemeit nem respektálja valaki; 2. Jóhiszeműsége, amit, mint később látni fogjuk, egyesek egyenesen „megátalkodottnak” vélnek, pedig nem volt más, mint az a meggyőződés, amit több írásában is kifejtett, hogy „a politikában nem lehet hazudni.” Bibónál nemcsak politikai praktikumról, bölcseségről van itt szó, hanem olyan humán etikáról, amely elválaszthatatlan attól a puritán protestáns felfogástól, amelyet ő a szülői házból hozott, s amelyet hitvalló reformátusként egész életében megőrzött. 3. Bibó életében, különösen a negyvenes és ötvenes években a magyar felkelés ellenére még nem kompromittálódott teljesen a szocialista paradigma, annak ellenére sem, hogy minden politikai irányzat mást értett szocializmuson. Használatban volt a szélsőbaltól a szélsőjobbba. A nyugati baloldaliaktól a kereszténydemokratákig Bibó István kortársai meg voltak győződve arról, hogy a világ valamiféle szociális érzületű igazságosság, azaz szocializmus felé halad. Így volt ez tulajdonképpen az eszme 1989-es nagy összeomlásáig. A gyors észjárású Francis Fukuyama definiálta először a nyomába lépő új paradigmát, a liberális kapitalizmust.¹³ Bibó időnként tapasztalható igazodásai mellett azonban már korai publikációiban érzé-

5 *Mozgó Világ*, 1991. 12. sz. 15–36.

6 Ungváry Krisztián: *Egy helyét kereső életmű – Bibó István 100 éves*. <http://hvg.hu/velemenye/2011.08.05./> Letöltés: 2012.01.01.

7 Erről tanúskodnak azok a levelei, amelyeket barátjához, Erdei Ferenchez írt. Például 1938 februárjában arra figyelmeztette Erdeit, aki Sárközy Györggyel és Veres Péterrel egyezettette a programpontokat, hogy „...ezeknek a pontoknak vagy jóknak kell lenni, vagy semmilyeneknek, s a politikájukhoz nem elég az, hogy politikus huzavonák során alakuljanak ki, hanem az is kell, hogy politikai hatást váltssanak ki.” *Levelezés a Márciusi*

Front körül. Közzétette H. Soós Mária, *Újhold – Évkönyv*, 1987/2. 430.

8 B. Gy.: *A politikai népiség ideológiája*. *Mozgó Világ*, 2001. 12. sz. 19–22.

9 Uo. 21.

10 K. G.: *A bibói tízparancsolat*. *Mozgó Világ*, uo. 23.

11 K. I.: *A demokrácia megkerülhetetlen*. Uo. 24.

12 V. I.: *Bibó üzenete*. Uo. 25–28. old.

13 V. ö.: Szabó A. Ferenc: *Már a tudomány is a politika szolgálatára*. Magyar Nemzet, 2002. március 5. 6.

keltette kritikai attitűdjét a két egymással homlok-egyenest szembenálló ún. alapideológiával, s ahogyan azt Salamon Konrád több írásában is kifejtette: középutat, tehát egyfajta harmadik utat keresett.¹⁴ Ehhez a koncepcióhoz talált rokon gondolatokat a népi írók körében, s ezért maradt élete végéig hű ahhoz a mozgalomhoz, amelyhez életében háromszor is csatlakozott. Először 1937-ben a Márciusi Fronthoz, másodszer 1945 májusában a Nemzeti Parasztpárthoz, majd 1956 október végén az újjászervezett, már magát Petőfi Pártként deklaráló Parasztpárthoz.

Bibó nem tartotta szerencsésnek sem a Nemzeti Parasztpárt, sem a Petőfi Párt elnevezést. Tudta jól, hogy a polgárosodó parasztság, mivel kitörni készül korábbi kiszolgáltatott helyzetéből, nem veszi szívesen, ha továbbra is parasztnak minősítik. Talán az Alföldön még elfogadják a paraszti tömegek, mert dacos büszkeséggel hozzászórtak történelmük során, hogy identitásukat vállalni kell, ha komolyan változtatni akarnak rajta, s nem kívánnak megelégedni a földművelés formális meghaladásával („pógár”). Az ország nyugati és központi részén azonban nem lehet – vélte Bibó – mint ahogyan a választási eredmények igazolták is, komoly eredményt elérni a „paraszt” kifejezés elvállalásával. Kevésbé volt meggyőző érvelése a Petőfi névvel szemben, hiszen a költő alakja egyaránt megfelelt a vállalt forradalmi változtatások követelésének és a nemzet meghajlani kényszerült dereka újraegyesítésének. Ráadásul 1956-ban egy Petőfi körnek nevezett vitaklub estjei gyorsították fel az esemé-

nyeket. Bibó István a nemzeti radikális pártelnevezést tartotta volna szerencsésnek, bár az 1918. évi októbrizmust s annak Jászi Oszkár vezette Polgári Radikális Pártját általában kritikával, ám megértően emlegette.

Amikor Huszár Tibornak adta interjúit, amelyek nélkül ma ismereteink jóval szegényesebbek lennének politikai állásfoglalásai értékeléséhez, megpróbálta magát elhelyezni a Nemzeti Parasztpárt palettáján, és arra a megállapításra jutott, hogy szociális érzékenységet tekintve a párt centrumához képest balra, viszont nemzeti érzékenységet nézve inkább jobbra helyezkedett el. És itt érkeztünk el mondanivalónk lényegéhez, annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miért nem működött együtt a Parasztpártban hasonló helyzetet elfoglaló Kovács Imre és Bibó István? Nem tagadható, hogy ez a kérdés Bibót is foglalkoztatta. A Huszár Tibornak adott nagyinterjúban megemlítette, hogy Kovács őt valójában politikai ellenfele, Erdei Ferenc „úri barátjának” tekintette.¹⁵ Az eszméihez és a barátaihoz élete végéig hűséges Bibó számára az Erdei-kapcsolat önmagában elég volt arra, hogy ne keresse az együttműködést a hozzá hasonló témákon dolgozó párttársával. Borbándi erről 2001-ben, az említett konferencián kifejtette, hogy Bibó több okból sem működhetett volna együtt Kovács Imrével. Először, mert nem tartozott a Nemzeti Parasztpárt belső köréhez,¹⁶ hogy a párt két vezetője közötti vitákban állást foglalhasson, másrészt, mert barátság fűzte Erdeihez, s az etikai kérdéseket szinte skrupuluózusan értelmező gondolkodótól elképzel-

14 Salamon Konrád Bibó 1957. elején írt emlékiratának következő passzusával bizonyítja álláspontját: „Ez a kapitalizmusra és szocializmusra felszabdalt világ valójában rémképek ellen és álproblémákkal küzd. E rémképek középpontja ortodox kapitalistáknak és ortodox kommunistáknak az a közös előítélete, hogy a szocializmus, azaz a kizsákmányolásmentes társadalom eredményesen nem valósítható meg másképpen, mint a szabadság nyugati technikáinak hosszú időre való elvetésével. Ezzel szemben harmadikutas – valójában egyetlen lehetséges utas – mindenki, aki azt vallja, hogy a kizsákmányolás felszámolására irányuló szocialista célkitűzés sem más, mint a többi emberi szabadság felé haladó egyetemes fejlődés egyik állomása, s a kizsákmányolás elleni harc nem jelentheti, sőt nem is tűrheti a politikai és közéleti szabadság már kidolgozott formáinak elvetését.” Bibó István: *Magyarország helyzete és a világhelyzet. Összegyűjtött munkái 3.* 889. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern), 1981. Salamon Konrád: *Bibó István államminiszter.* In.: S. K.: *A harmadik úton. Magyar irodalmi és történelmi sorsfordulók.* Magyar Napló Kiadó, Budapest 2011. 117–123. Salamon Konrád ehhez hozzátette: „A magyar forradalom a sokat emlegetett harmadik út kísérlete volt. Résztevőinek

és vezetőinek többsége ugyanis egyetértett abban, hogy a kommunista rendszer bukása után nem a kapitalizmus a gazdasági szerveződés egyetlen modellje.” (122.)

15 „Kuriózusként említem, hogy Kovács Imre a harmincas években engem mint Erdei úriember barátját, ellenérzéssel nézett, s tőlem is távol állt az ő politikai szónokként való föllépése...” Huszár Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok.* Magyar Krónika, 1989. 75–76.

16 Kovács Imre ezt 1980-ban a következőképpen fogalmazta meg: „... az Erdei-féle hírhedt Belügyminisztérium egyik főoszlopa volt, mint a közigazgatási osztály vezetője” és „sohasem foglalt állást a parasztpárt belső vitáiban.” K.I.: *Bibó István és a magyar alternatíva, Irodalmi Újság,* 1980. márc.–ápr. 3. I. Borbándi Gyula mindkét „szemrehányást” alaptalannak tartotta, megállapítván, hogy az Erdei Ferenc vezette minisztérium nem rendelkezett a politikai rendőrséggel, másrészt a Nemzeti Parasztpárt vezetősége, amelynek Kovács Imre is tagja volt, a felelős azért, hogy Bibónak, pedig 1945-ös cikkében megmutatta értékeit, semmiféle pártiszséget nem ajánlott fel. Borbándi Gyula: *Bibó István és a népi mozgalom.* In.: B. Gy.: *Ötszáz mérföld – Esszék és naplók.* Borla Könyvek, München 1989. 82.

hetetlen lett volna a szembeszállás egy baráttal, harmadrészt, Erdei egy idő után nem tekintette a szerinte korszerűtlenné vált barátot partnernek.¹⁷ Az egyértelmű kommunista hatalomátvétel után pedig már Bibó sem kereste a szellemi kapcsolatot Erdeivel.¹⁸ Kovács Imre korán felismerte a Magyar Kommunista Párttal együttműködő, Erdei körül tömörülő parasztpártiak – szerinte – káros, önfeladó tevékenységét, amelynek legfontosabb elemét abban látta, hogy készek feladni a szovjet megszállás alá került országban a hagyományos értelemben tételezett nemzeti érdeket, valamint megkérdőjelezzik annak a demokratikus alapállásnak a szükségességét, ami Kovács Imre értelmezésében nélkülözhetetlen a képviselni kívánt magyar parasztság politikai felemeléséhez

A két jeles parasztpárti gondolkodót nemcsak az rokonítja, hogy kivételes tehetséggel gondolkodtak a politikáról, hanem egymáshoz közeli problémákat próbáltak értelmezni és megoldani. Nem tagadható, hogy Kovács Imre nagy tanulmánya, amely a Válaszban jelent meg *A demokrácia útja Magyarországon* címmel¹⁹ egyfajta reflektálás volt Bibó István nevezetes demokrácia-tanulmányára.²⁰ Mint ismeretes, az írás visszatetszést keltett kommunista körökben, ami miatt az egyébként a parasztpárthoz közel álló Valóság című folyóirat megjelenése és vitatása után nem közölt több írást a szerzőtől, pedig a többé-kevésbé népi írónak tekinthető Szabó Zoltán szerkesztette. Bibó és az utókor szerencséjére addigra újraindult az 1939-ben megszűnt Válasz Illyés

Gyula szerkesztésében és Sárközi Györgyné Molnár Márta támogatásával, s egészen addig Bibó rendelkezésére állt, amíg a kommunisták szorongatása (a papírkiutalás szűkösségére hivatkozva gátolták a lap megjelenését) és az anyagi ellehetetlenülés miatt meg nem kellett szüntetni megjelenését.

A kilencvenes évek közepén Németh G. Béla megállapította Kovács tanulmányáról, hogy „...a kor politikai kérdéseinek egyik legélesebb látású, legvilágosabb és legtömörebb fogalmazású összefoglalása. Ennek az időszaknak a történetét tárgyaló műbe, alig néhány módosítással, ma is szinte változatlanul kerülhetne bele.”²¹ De szólaljon meg maga Kovács Imre: „Ahogy veszélyes a demokrácia globális értelmezése nálunk, ugyanúgy veszélyes a leszűkítése is, mert milyen érzékkel és mértékkel választjuk ki a társadalomból a demokratikus elemeket, s ha sikerül is a választás, a demokratikus körön belül érvényesülhet-e a kritika, vagy el kell fogadni ott is a legradikálisabb álláspontot, és minden más reakciónak, antidemokratikusnak számít? A Kommunista Párt értelmezésében végső célját illetően a demokrácia *totális*. Alkalmazkodik, ragaszkodik a koalícióhoz, de ugyanakkor építi a maga vonalát, még pedig nem is leplezetten: a jó figyelő kirajzolhatja útját.”²² Kovács jelentős erkölcsi tartással rendelkezett, amikor bátran „totálisnak” minősítette a kommunisták demokrácia-felfogását.²³ Jól prognosztizálta a várható fejleményeket, pedig még nem indult meg a „totális” támadás a Kisgazda Párt ellen. Arra még néhány hónapig várni kellett.

17 Borbándi megfogalmazásában: „Bibónak nem volt kellő illetősége, hogy a párt belső viszályában állást foglaljon. Kétségtelenül emelte volna a Kovács Imre nevével fémjelzett autonomista és demokratika irányzat súlyát és tekintélyét, ha Bibó is támogatja, vagyis szembefordul Erdeivel. Ezt nem tette meg, talán azért sem, mert fiatal koruk óta barátok voltak és emberileg is közel álltak egymáshoz. Bibó politikája azonban éppen olyan távol volt Erdei elképzeléseitől és tevékenységétől, mint Kovács Imréé. Erdei nem tekintette Bibót politikai partnernek, még barátságuk ellenére sem.” *Mozgó Világ*, i.m. 21.

18 A fokozatosan bekövetkező elhidegülés folyamatát ifj. Bibó István a következőképpen írta le: „Erdei Ferenc (pedig 1940 körül Lenin hatása alá került s gyakorlatilag kommunisztává lett. 1945 után pedig – noha már látta, hogy mit jelent a szovjet uralom – kikerülhetetlen adottságként elfogadta azt, s politikusként a kommunista hatalomátvétel (1948) után is együttműködött a kommunistákkal. Barátságukat ettől kezdve csak múltbeli rokonszenv tartotta – úgy, ahogy – össze, az egymást inspiráló közös gondolkodás azonban megszűnt.” Ifj. Bibó István: *Bibó István pályaképe és 1956-os tevékenysége*. In: Bibó István Szellemi Műhely – A Szellemi Köztársaságért Alapítvány honlapja. Letöltés: 2012. 01. 07.

19 Válasz, 1946. 2. sz. 97–106. old. Új kiadása: Kovács Imre: *Tanulmányok. 1935–1947*. Magyar Napló kiadó, Budapest, 2003. 347–361.

20 *B. I. Összegyűjtött munkái*. 39–80. old. Európai Magyar Protestáns Szövetség, Bern, 1981. Bibó erről a következőket mondta Huszár Tibornak: „45 végén Kovács Imre (viszont) szimpátiával fogadta cikkemet, egy vitaesten együtt is szerepeltünk, de a parasztpártból való kilépésével nem követtem...” I. m. 76.

21 N. G. B.: „*A megátalkodott jóhiszeműség*.” In: N. G. B.: *Emlékek, eszmék, emberek*. Bp. 1996. 68.

22 I. m. 355. old.

23 Messzire vezetne témánktól, ezért csak megemlítjük, hogy a kényszerkoalíciós korszakban a kommunistáktól a kiscgazdáig más magyar gondolkodókat, politikusokat is intenzíven foglalkoztatt a demokrácia kérdése. Erre vonatkozóan alapirodalom: Demokrácia. 1945. Pázmány Péter Tudományegyetem. Az anketon Rákosi Mátyás, Erdei Ferenc, Veres Péter, Horváth Barna mellett Moór Gyula is felszólalt. Utóbbi a demokrácia „örvényéről” beszélt, ami azt mutatja, hogy nemcsak Bibónak és Kovácsnak volt kritikus véleménye a kifejezés használatáról. A Nagy-Britanniát is megjárt kiscgazda, Drozdy Győző politikatörténetének szintén egyenesen a *Demokrácia* címet adta. 1947.

Bár Kovács Imre korábban elhatárolódott a Kisgazda Párttól,²⁴ amikor 1947 februárjában annak főtitkárát elhurcolta a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nevében a szovjet megszálló hatóság, megszüntette tagságát a koalícióban a kommunistákkal együttműködő Nemzeti Parasztpártban. Tanulmányában Bibó 1945-ös tanulmányához hasonló következtetésre jutott, azzal a különbséggel, hogy egy következő választáson a Kisgazda Párt helyett a keresztény pártot jósolta a parlament jobboldalára, szemben a baloldali kommunistákkal. Kormánytényezőként elfogadta volna a szociáldemokrata párt szövetségét, ahogy Bibó sugallta, viszont kívánatosnak tekintette volna a két parasztpárt egyesülését is. Az így létrejövő parasztegység az önálló keresztény mozgalom létrejötte után megszabadult volna azoktól a régi rendszert visszaállítani kívánó konzervatív elemektől, amelyekről ő is elhatárolódott, akárcsak Bibó.

Németh G. Béla Bibót, mint többször említettük, *megátalkodott jóhiszeműnek* nevezi könyvében, mert elhitte a totalitárius hatalomra törő kommunista ígéreteit a demokrácia megvalósítására vonatkozóan a szovjetek megszállta országban. Demokrácia-értelmezése sem állta ki az idő próbáját – írja. Még szigorúbb véleményt formált Kovács Imre Bibó korabeli megnyilatkozásairól, igaz, nem a „demokrácia-cikkéről”, hanem a következő években írt esszéiről. Kovács Gábor szerint bírálói azt vetik Bibó szemére, nem vett tudomást arról a kortársai zöme által felismert helyzetről, hogy a jelenlévő megszálló szovjetek irányítják a politikai folyamatokat, ezért aki a politikai átmenet árnyalatairól vitatkozik, valójában kiszolgálja a kommunistákat.²⁵ Kovács Imre erről a kérdéstről 1980-ban, az Irodalmi Újságban a következőt írta: „Bibó rámutatott a koalíció fogyatékoságaira, hibáira, ellentmondásaira, akárcsak Révai, a maga módján, pozíciójuk abban azonos, hogy mindketten részesei, tényezői és

bizony kiszolgálói voltak (a kommunistáknak is kellett az átmenet), nemcsak kritikusi.”²⁶

Kovács Imre felismerte, hogy a két demokrácia-felfogás kibékíthetetlenül ütközik egymással. Tanulmányában rámutatott, hogy a demokrácia klasszikus, polgári értelmezése szerint: „Globálisan a demokráciában minden véleménynek helye van, totálisan nincs: a totális demokrácia egyre szűkülő kör, amelyben végül már csak egyetlen akarat érvényesül. A globális demokráciában elfér az egész nemzet, a totális demokrácia Prokuszesz-ágy, amelybe csak fölösleges részeinek amputálásával lehetne beleprésselni, belegyömöszölni.”²⁷ Amíg Bibó 1945-ös tanulmányában a nyugati és a keleti demokrácia szintézisét látta volna optimálisnak Magyarországon, addig Kovács Imre, mint olvashattuk, elég egyértelműen a globális, azaz a nyugati demokrácia mellett állt ki. Igaz, hogy egy év múltán, sokasodó tapasztalatok birtokában.

Ha egymástól időben kissé elcsúszva is, Bibó és Kovács demokrácia-felfogása talán egyeztethető lett volna a Nemzeti Parasztpártban, de a két elemzőt elválasztotta egymástól a párton belüli megosztottság és a politika természetéről vallott különböző felfogás. Bibó Istvánt taszította Kovács Imre akár lángoló szónoklatokra is vállalkozó nyílt és radikális fellépése nemcsak a pártfórumokon, hanem a Parlamentben is, ahol Kovács tanulmányának főbb gondolatait megosztotta a képviselőkkel.²⁸ Bibó csendes, kontemplatív, kissé lassú, minden tényezőt mérlegelő, elemző személyisége távol állt a népszónoki fellépéstől, különösen akkor, amikor az illető barátja, Erdei Ferenc politikájának nyílt ellenzője volt. Hiába érthetett volna a helyzet megítélését illetően egyet a két szereplő a politikai porondon, egy világ választotta el őket egymástól. Pedig lett volna még egy terület, ahol összehangolódhatott volna a két parasztpárti teoretikus. A megoldatlan nemzeti kérdésre gondolok, amely-

24 Kovács Imre viszonya a kisgazdához sajátos ívet írt le. Az 1939-es választások előtt, vonzódván Eckhardt Tibor és Matolesy Mátyás koncepciójához, s mert különben is fontosnak tartotta volna a parasztegység megteremtését, közeledett a párthoz. 1945 után azonban, tapasztalván a párt jobboldali gyűjtőpárttá válását, a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője lett. 1947 tavaszán az egyre nyilvánvalóbb kommunista hatalomátvételi manipulációkat tapasztalva, átmenetileg felelevenítette korábbi, s teljesen még az emigrációban sem feladott nézetét a parasztegység megteremtésére vonatkozóan. V.ö. Bibó István Erdei Ferenchez írt levelével 1938-ból. Újhold-Évkönyv i. m. 430.

25 Kovács Gábor: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltságok társadalmáig. Bibó István a politikai gondolkodó.* Argumentum kiadó, Bibó István Szellemi Műhely 2004. 287–288.

26 Kovács Imre: *Népiség, radikalizmus, demokrácia.* Bp. 1992. 323. Idézi Kovács Gábor uo.

27 I. m. 359–360.

28 Például 1947. április 18-án. Nemzetgyűlési Napló. Beszédeit tartalmazza a Molnár M. Eszter által szerkesztett gyűjtemény: *Egy Homo Politicus itthon, Európában és Amerikában. Kovács Imre élete és munkássága.* Hét Krajcár Kiadó, Bp., 2010.

nek a magyarságra nézve súlyosan kedvezőtlen megoldása kirajzolódni látszott a párizsi béketárgyalások diplomatáinak asztalánál. Bibó híres cikke végül is erre a problémára lett kifuttatva, és ezt az utókor gyakran elfelejti. Hiszen Bibó szerint azért kellett volna Magyarországon példamutatóan demokratikus politikai rendszert létrehozni 1945-ben, hogy hazánk kedvező békefeltételek között élhessen tovább. Világosan kifejti, hogyha rend és demokrácia van az országban, más megítélés alá eshetünk Párizsban. Tudja, hogy a külpolitika és a belpolitika szoros korrelációban van mindig egymással, „A végső tanulság tehát az, hogy belső fejlődésünk nem feltétlenül függvénye külpolitikai helyzetünk alakulásának, hanem a kettő kölcsönhatásban áll egymással, s tőlünk függ, hogy a belpolitikai fejlődést tegyük egyensúlyosabbá, öntörvényűbbé és külső helyzetünket is meghatározóvá. Minden felelősséget ennek a felismerésnek és az ebben rejlő lehetőségeknek a tudatában kell vállalnunk és viselnünk.”²⁹ A nemzetközi jogász, az *enciklopédikus* műveltségű tudós azonban nem kapott szerepet a magyar béke előkészítése során. Már 1945 februárjában Debrecenben van, az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztériumának főosztályvezetője, az 1945-ös választások egyik szakmai előkészítője, majd harcba száll a méltatlan helyzetbe került németység védelmében, tanulmányokat ír a tulajdonképpen ellenzéki Válaszba, s időpocsékoló, de még ma is érvényes város-megyei közigazgatási reformjavaslatot készít, Erdeivel együttműködve. Kritikusán nézi barátja behódolását, feltétlen kommunista-barátságát, de nem szól, köti a gyermekkori barátság fegyelme, elmerül a tenni-valókban, amelyekből van bőven. Itt jegyezzük meg, hogy nem eklektikus gondolkodó ő, mint ahogyan minősíti munkásságának néhány értékelője. Nem azért foglalkozik sok dologgal, mert nincs kialakult érdeklődési területe, hanem azért készíti el majdnem minden munkáját kifogástalan szakmaisággal – legyen az törvényjavaslat, rendeletervezet vagy politológiai esszé – mert nemcsak kiváló szellem, hanem egész életében tanult, készült pályájára és megbízhatóan ismeri hazája történelmét, földrajzát, társadalmát, s mindezeket az ismereteket nemzet-

közi összefüggésekbe tudja helyezni. 1945-ös nagy tanulmánya utolsó oldalai a hazai és a nemzetközi, az angolszász–szovjet kapcsolatok, a magyarság és szomszédjai viszonyrendszerének valamint a különböző demokrácia-felfogások egyeztetésének lehetőségéről szól; sőt egy kis állam lehetséges nemzetközi szerepéről, mintaadásáról is elmélkedik, kétségtelenül találóan és árnyaltan, de bonyolult történelmi kitérőket is téve.³⁰

A Nemzeti Parasztpárt javaslatát a párizsi béketárgyalás elé terjesztendő magyar memorandum megfogalmazására azonban nem ő kapott megbízást, hanem Kovács Imre. További kutatást igényelne, hogy miért az agrárközgazdász, s nem a nemzetközi jogász lépett itt pástra. Talán azért kellett Kovácsot a párt „jobboldali” ellenzékének vezetőjét ezzel megbízni, mert ezen a téren úgylis csak veszíteni lehetett? Vagy azért kellett neki fogalmaznia, mert nem volt terjedős a stílusa, nem merült el a részletekben, tudott világosan és célratorően érvelni? Hogy mennyire hasonló hullámhosszon volt a két politikus azt bizonyítja a memorandum-javaslat következő, Kovács által írt részlete: „...amikor békerendezés megszabja azokat a határokat, amelyekben a magyarság a maga nemzeti életét kell élje, ezzel párhuzamosan folyik az ország belső demokratikus átalakulása. Ez a külső és belső folyamat azonban szorosan összefügg egymással. A magyar kormány azt reméli, hogy az ország belső átalakulásával megnyerheti a világ demokratikus országainak rokonszenvét, tehát bízik abban, hogy a békekonferencián résztvevő hatalmak a külső keretek megszabásánál tekintettel lesznek azokra a létfeltételekre, amelyek a fiatal magyar demokráciát életképessé és fejlődésképpessé teszik.”³¹

Mennyire hasonló és mennyire más a két szöveg, miközben ugyanazt mondja. A gyakorló politikus szövege nyíltabb, világosabb, leegyszerűsített, azaz rögtön érthető. A teoretikusé összetettebb, spekulatívabb, tartalmasabb. Mennyivel gazdagabb, meggyőzőbb lett volna ez a fogalmazvány, ha egy asztalhoz ülve közösen készítik el ezt a memorandumtervezetet Bibó István és Kovács Imre. A stílus és a nemzetközi jogban való jártasság különbözősége mellett azonban volt még egy tényező, ami megnehezítette volna az együttműködést, ha az eddig felsorolt nyomós, ellene szóló tényezők nem álltak volna fenn. Ez a tényező visszavezethető a Németh G. Béla által megfogalmazott bibói

29 B. I.: i. m. I. kötet 80.

30 Uo. 78–80.

31 K. I.: *Magyarország megszállása*. i.m. 375.

megátalkodott jóhiszeműségre. Bibó István pozitívabban vélekedett 1945–46-ban a Szovjetunióról, vitát keltett Valóság-beli cikke egyes megállapításai ellenére is, mint Kovács Imre. Még a párizsi béketárgyalások Magyarország számára egyre reménytelenebbé váló tendenciái nyomán is úgy vélekedett, ha a demokratikus fejlődés hazájában megkérdőjelezhetetlen lesz, valamint az országban megfelelő közhangulat alakul ki arról, hogy a magyarok tudatában vannak háborús felelősségüknek, akkor talán jobb békét kaphatunk. A Huszár Tiborral folytatott beszélgetés során Kovács Imréről szólva kereste azt az okot, ami miatt egykori párttársa másképp gondolkodott a szovjetekről: „Ami Kovács Imrét illeti, azt nem tudom, hogy ő nem szerzett-e – tudtommal volt bizonyos ideig szovjet fogságban – a megszállással kapcsolatban sokkhatású személyes élményeket. Mindenesetre ő csoportosulási góciává lett mindazoknak a parasztpártiaknak, akik a parasztság melletti kiállást egy erős önvédelmi kiállással kapcsolták össze, csak éppen az ő riadalomuk a kisgazdapártiakétól eltérően elsősorban nem úri sérelmekből, hanem döntően a szovjet megszállás és politikai túlsúly tényeiből táplálkozott. Én ettől a riadalomtól érzelmileg messze álltam, többek között azért is, mert akkor még egy olyan világpolitikai konstellációban reménykedtem, mely Magyarország számára az eddig fennálló sémáktól független fejlődési utat tesz lehetővé.”³² Nem feladatunk most részletezni Kovács Imrének ettől a felfogástól alaposan különböző véleményét, amit – igaz, diplomatikus megfontoltsággal – a Nemzeti Parasztpárt általa fogalmazott békekoncepciójában kifejtett, ezért csak utalunk rá, hogy ő és hasonló álláspontot elfoglaló párttársai máshogyan vélekedtek a Szovjetunió külpolitikai céljairól.³³ A memorandum óvatosan célzott arra, hogy a Szovjetunió már elvette Csehszlovákiától Kárpátalját,³⁴ s alapos érvekkel támasztotta alá a román–magyar határ etnikai alapú megváltoztatását. Bibó tehát 1977-ben maga mondta el, hogy sokáig illúziói voltak a szovjetek világpolitikai céljairól és módszereiről.

Borbándi Gyula népi mozgalomról készített monográfiájában világosan felvázolta a Nemzeti Parasztpártban fellelhető főbb politikai irányzatokat, megállapítván, hogy alapjában véve két irányzat jellemezte a pártot: az „osztálypárti” és a „néppárti” irányzat. Az első a szegényparasztság érdekét kívánta képviselni szoros együttműködésben a Magyar Kommunista Párttal, a másik, több vezető politikust felsorakoztató irányzat szerint viszont „a nép minden rétegével” törődnie kellene, ezért a nemzeti kérdést is fontosnak tekintette. Borbándi ebbe, a pártban felsorakozó értelmiség többségét tömörítő politikai szárnyba sorolta Bibót és Kovács Imrét is.³⁵ Borbándi egy korábbi írásában, amelyben Kovács Imrét méltatta 50. születésnapja alkalmából, részletesebben indokolta potenciális összetartozásukat: „...nem minden kérdésben vallotta azt, amit Bibó István, és nem nehéz kimutatni, hol tér el a két író és gondolkodó felfogása. Kettejük rokonsága nem is a nézetek azonosságán, hanem a kiindulópontok és a dolgok megközelítésének hasonlóságán alapszik, és azon, hogy milyen kutató és elemző módszerrel dolgoznak. A hűvös, minden eseményt, még a legkisebbet is számbavevő, minden jelenséget és tünetet egybevető és mérlegre tevő, a lélektani hatásokra és következményekre is figyelő, a dolgokat nem elszigetelten, hanem összefüggésekben, a politikai fejleményeket nagy távlatokban szemlélő módszer, mely Bibót az újkori magyar politikai irodalom élvonalába – Jászi Oszkár mellé – emelte más hangvétellel, vérmérséklettel és indulati aláfestéssel ugyan, Kovács Imre külföldön írott tanulmányaiban és cikkeiben jelentkezik újra.”³⁶

Bibó István 1956–57-es tevékenysége is újjáalakult pártjában, a Petőfi Pártban folytatódott. Államminiszteri megbízatása adott számára alkalmat, hogy kifejtse véleményét és megfogalmazza javaslatait. Egyetértünk a témát feldolgozó Borbándi Gyula és Salamon Konrád azon véleményével, hogy elképzelései ekkor is beleillettek pártja harmadikutas koncepciójába. Bibó az 1955-ben megkötött osztrák államszerződés mintájára sem-

32 I. m. 76.

33 A Nemzeti Parasztpárt javaslata a párizsi béketárgyalás elé terjesztendő magyar memorandum megfogalmazására. In: Kovács Imre: *Magyarország megszállása*. Dokumentumok. Vörösváry Publishing Co. Ltd Toronto–Canada, 1979. 374–381., 1946. június 21.

34 „Csehszlovákia a területi status quót éppen a népek önrendelkezésé-

jogának elve alapján különben is már feladta, amidőn Kárpát–Ukrajnát átengedte a Szovjetunióknak.” I. m. 379.

35 Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski. New York. 1983. 420.

36 Borbándi Gyula: *Bethlen Gábor unokája*. Új Látóhatár, 1963. 12. sz. Idézi Molnár M. Eszter: i. m. 265.

legességet és nemzeti függetlenséget kívánt hazájának. Az osztrák és a finn példa, mind a geopolitikai helyzetből, mind a hatalmas Szovjetunió közelségét respektáló szempontokból következően megfelelt volna, mind Bibó pártja, mind a magyar nép igényeinek és érdekeinek. Talán meggyőzően érveltünk a fentiekben arról, hogy a Nemzeti Parasztpárt két *homo politicus*a miért nem működhetett mégis együtt.

Hangsúlyozzuk, amire provokatív címadásunkkal is céloztunk: Bibó István egész életét a népi mozgalom vonzásában töltötte. Főbb írásainak és tanulmányainak születése, valamint, amiről nincs terünk szólni (tevékenysége a belügyminisztériumban, ami – nem utolsósorban – meghatározta a német kitelepítés kérdésében vallott álláspontját, közigazgatási reformtervezete, amelynek koncepcióját Erdei Ferencsel együtt dolgozta ki, valamint államminiszteri helyállása 1956-ban) mind a népi politizálás, a népi irodalom és a népi gondolat, alapjában véve, „harmadikutas” vonzásában zajlott. Ha sokban el is tértek nézetei társaiétól, az nem az ő különös mássága miatt érzékelhető, hanem ab ovo következik a magyar történelem e XX. századi mozgalomának összetettségéből, sokoldalúságából, ami elsősorban a magyar nép és nemzet problémáinak teljességét megoldani kívánó alapállásából következett. A „demokrácia” második világháború utáni vereségéből, az 1956-os forradalmi-nemzeti felkelés elbukásából logikusan következett az 1987-es lakiteleki kísérlet egy pártok feletti, harmadikutas elképzelés felélesztésére. Azóta azonban bizonyosodott, hogy a hazai és az európai történelmi leckék elsajátításán alapuló tanulságot csak egy valóban demokratikus, többpárti, hatékony nemzeti felemelkedéshez vezető politikai alternatíva vonhatja le véglegesen.

Bibó Istvánt, mind világnézete, mind személyes kapcsolatai determinálták arra, hogy a népi mozgalom két, egy töről fakadó pártjához kötődjék szorosabban. Mivel teoretikus volt, elsősorban a pártban felmerülő gyakorlati kérdések elméleti vonatkozásai foglalkoztatták. A Nemzeti Parasztpárthoz tartozó számos kiváló értelmiségi közül is kiemelkedett mély

történelmi és nemzetközi jogi ismereteivel. Nem vett részt közvetlenül a párt politikájának alakításában, sem 1939, a párt megalakulása, sem 1944 után, de ha olyan kérdésbe ütközött, amelynek felvetését helytelennek találta, eredendő kritikai alapállásából következően nyíltan felemelte szavát. Személyes barátság fűzte Erdei Ferenchez, akit különleges géniuszknak tekintett, de munkássága tüzetesebb vizsgálata alapján megállapíthatjuk Bibóról, hogy – a magyar történelmi és sorskérdések kiemelkedő ismerőjeként és következetes patriótaként – inkább a párt jobbszárnyán kell személyét elhelyezni. Erdei köréhez tartozása és barátsága azonban megakadályozta abban, hogy a jobbszárny jeles képviselőjével, Kovács Imrével együttműködhessen. Az más kérdés, hogy a teljes korabeli magyar politika dimenziójában gondolkodva önmagukat mindketten baloldalinak tekintették, megfelelően a második világháború utáni európai politikai helyzet paradigmatisz elrendeződésének. Érdeklődési körük közel esett egymáshoz, mindkettőjüket élénken foglalkoztatta a magyar nemzeti kérdés megoldatlansága, a párizsi béketárgyalások kérdése és várható döntései. Ahogyan egyetértettek az etnikai határok szükségességében, úgy eltért véleményük a német kérdés kezelésében. Az utóbbit illetően Kovács Imre 1945-ben a kollektív felelősség álláspontjára helyezkedett, viszont a szovjetbarát baloldal törekvéseinek megítélésében s az európai helyzet értékelésében Kovács Imre látta jobban a politikai tendenciákat. 1956 nyomán Bibó István illúziói végleg elszálltak. Egykori pártja újjáalakulásában tevékeny szerepet kívánt játszani, ahogyan ismert kiállása bizonyítja. Munkássága ugyan a nemzetközi politika és konfliktusok kérdései felé irányult, de amint Borbándi Gyulával folytatott levélváltása,³⁷ interjúja³⁸ és szellemi társainak, barátainak (Illyés Gyula, Németh László) megválasztása mutatta a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben, az egykori parasztpárti, azaz magyar patrióta állásponthez élete végéig hú maradt.

37 Levél Borbándi Gyulához. *Összegyűjtött munkái* 3. 822–868.

38 Amelyek elkészítésében Huszár Tibornak elvülhetetlen érdemei vannak.